

РЕЛІГІЙНЕ ЖИТТЯ УКРАЇНСЬКОЇ ГРОМАДИ СТАНИСЛАВОВА ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIX ст.

У статті аналізується кількісне співвідношення населення міста за національним критерієм, розкрито демографічні зміни. Зосереджено увагу на ролі священиків у процесі консолідації українців після запровадження конституційного устрою в Австро-Угорській імперії. Висвітлено передумови, які вплинули на процес створення Станиславівської єпархії Греко-католицької церкви. Проаналізовано вплив українських парламентаріїв, зокрема О.Заклинського, у відстоюванні права громади Станиславова на окрему єпархію. Автор зосереджує увагу на інституційному становленні єпархії, умовах і напрямках роботи перших єпископів Ю.Пелеша, Ю.Сас-Куїловського, А.Шептицького та Г.Хомишина. Розкривається вплив єпархії на життя української громади.

Ключові слова: українська громада, Станиславів, Галичина, Станиславівська єпархія.

Сучасний розвиток історичної науки як в Україні, так і у світі, характеризується принципом локалізації, суть якого полягає у зверненні до коренів певного мікросоціуму. Неодмінним атрибутом цього є локальна історія, яка базується на комплексному вивченні проблем минулого певного регіону в соціально-економічній, громадсько-суспільній і культурно-духовній площинах. Звідси виникає посилення інтересу серед істориків, краєзнавців до вивчення історичного минулого міст, зокрема, м. Івано-Франківськ (до 1962 р. – Станиславів). Цікавою й малодослідженою сторінкою в історії Станиславова було релігійне життя русинів-українців під австрійською владою. Менше уваги приділено вивченню ролі місцевої української громади в створенні Станиславівської єпархії Греко-католицької церкви (далі – ГКЦ) та її подальшій діяльності. В окремих аспектах ця тема викликала цікавість дослідників, у т. ч. В.Грабовецького, І.Андрухів, О.Лисенка, І.Пилипіва, Б.Савчука, В.Марчука, О.Єгрешія, Р.Делятинського та інших, однак не була предметом окремого дослідження. У статті автор зробив спробу висвітлити релігійне життя українців Станиславова від революції 1848 р. (“весни народів”) і до приходу на єпископський престол Г.Хомишина.

Для розгляду окресленої теми потрібно з’ясувати кількісне співвідношення населення Станиславова за національним (етнічним) критерієм. Відомості про структуру населення Галичини розглядуваного періоду дають загальноавстрійські переписи (конскрипції), з яких можна почерпнути інформацію про чисельність населення, його становий склад, кількісне співвідношення міських і сільських жителів тощо. З переписів дослідники черпають інформацію про національну належність і соціальний статус краян, що проживали в Галичині¹.

Згідно з матеріалом переписів, можна простежити динаміку зростання чисельності населення міста. Так, з 1849 до 1869 рр. приріст у м. Станиславів склав 3 786 чол., що в процентному співвідношенні становило 25,53%. З 1869 р. до 1880 р. кількість населення збільшилася ще на 3 840 людей (20,62%). У свою чергу, з 1880 р. до 1890 р. кількість міських жителів зросла на 3 765 (16,81%). За національним критерієм у 1869 р. у місті нараховувалося 2 236 українців, 4 221 поляків, вірмен – 55, євреїв – 8 088 та 186 осіб інших національностей. Станом на 1880 р. українців налічувалося 2 794, поляків – 5 584, вірмен – 90, німців – 135, євреїв – 10 023 чол.².

У 1900 р. було проведено черговий перепис населення Галичини, у т. ч. м. Станиславів. Для проведення перепису громаду міста поділили на три дільниці. Анкету для опитування заповняв Гордієвський (на жаль, ім’я не відоме). На перше запитання: “Яка часть усіх мешканців говорить удома по-руськи (тобто українською мовою. – В.Л.)? І кілька душ?”, на кожній з дільниць ця кількість становила приблизно четверту частину. Серед усіх римо-католиків (латинників) розмовляли українською теж чверть населення. Із греко-католиків чверть громадян користувалися польською мовою. Євреїв, що “хоч би кепсько говорили на українській”, налічувалося 90%, інші 10% володіли польською мовою. Німців – християн, що розмовляли україн-

ською мовою, налічувалося 5%. Із загальної кількості жителів міста греко-католиків нараховувалося 5 952 чол., римо-католиків – 9 659 чол., євреїв – 14 106 чол., протестантів – 699 чол. У цілому кількість населення міста налічувала 30 416 чол.³

Духовно-культурний розвиток українців Станиславова в другій половині XIX – на початку XX ст. був тісно пов'язаний з процесом створення Станиславівської єпархії Греко-католицької церкви. Греко-католицьке духовенство в умовах багатокласового ополчення українського населення Галичини не асимілювалося, а, навпаки, зберегло свою етнічну самобутність. На середину XIX ст. греко-католицькі священники були єдиною освіченою верствою українського суспільства. Право на одруження греко-католицьких священників і наслідування їхніми синами професії батька в більшості випадків сприяли своєрідній стратифікації священницького стану, що отримав характер, подібний до шляхетського чи дворянського. Як наслідок, формувалася тяглість історичних традицій, відбувалися процеси стабілізації розвитку української еліти в Галичині. Для українського національного руху сім'ї та цілі династії греко-католицьких священників стали одним із головних джерел постачання кадрів національно свідомої інтелігенції. Отже, УГКЦ відіграла в історії Галичини особливу роль для утвердження української національної самосвідомості⁴.

У період 1860–1890 рр. священники формували інфраструктуру русофільського та народовського рухів. Під впливом нових суспільно-політичних умов проходило створення нового типу греко-католицького священника. Як самостійний чинник ГКЦ виявилася міцно інтегрованою в державно-політичні структури Австро-Угорщини, на відміну від її місця в Речі Посполитій. Таке становище церкви сприяло активній участі священників у громадському житті своїх парафій і залученню їх до культурно-просвітницької, а пізніше до національно-політичної діяльності⁵.

У процесі зростання ролі греко-католицького духовенства в житті українців Галичини визріли умови для інституційного розширення ГКЦ. Необхідність заснування нової єпархії відчувалася довгий час і мала різні аргументи. Насамперед, велика територія Львівської єпархії, що налічувала близько 1 200 парафій, утруднювала процес управління. Уперше питання про створення окремої Станиславівської єпархії порушили ще в 1790 р. галицькі єпископи П.Білянський і М.Рилло. Вони подали прохання до австрійського цісаря Леопольда III у справі утворення у Львові Галицької митрополії та просили дозволу на заснування третього єпископства⁶. Питання про нову єпархію ГКЦ у Станиславові порушувалося надалі, відповідно до змін суспільно-політичного становища.

На території Галичини в 1860–1880 рр. діяли Перемишльське та Львівське єпископства. Потреба утворення третього греко-католицького єпископства на території Галичини ГРР обговорювала на своєму 101-му засіданні 14 вересня 1849 р. Згідно з рішенням ради було відправлено делегацію в складі о. протоієрея Михайла Куземського й професора Євстахія Прокопчиця до імператора Франца-Йосифа з проханням дозволити заснувати єпископство. Наступним кроком було те, що львівський митрополит і кардинал Михайло Левицький і перемишльський єпископ Григорій Яхимович надіслали 18 березня 1850 р. нову петицію до імператора, у якій аргументували потребу створення єпископства безпосередньо в Станиславові⁷. На нову єпархію покладалося завдання охопити своєю діяльністю українське населення, що проживало на території Південно-Східної Галичини та Буковини. У відповідь цісарським декретом від 28 травня 1850 р. було надано попередній дозвіл на створення Станиславівської єпархії з відповідним фондом. Остаточо вирішити це питання пропонувалося Апостольському престолові.

Апостольський престол у Римі підтримав ініціативу створення єпископства в Станиславові, про що, зокрема, стверджувалося в рескриптах австрійського Міністерства віросповідань від 22 вересня 1850 р. Унаслідок ряду прийнятих рішень львівська митрополічна консисторія розділила дієцезії у своєму шематизмі на 1850 р. Згідно з визначеним поділом до львівської дієцезії мало належати 28 деканатів, у яких нараховувалося 870 057 чол., а до станиславівської – 20 деканатів, що мали 699 321 чол. Із цією метою в статуті новоствореного Галицького крайового сейму від 26 лютого 1861 р. зазначалося, що вірільний голос (людина отримувала мандат за посадою без участі у виборах) у сеймі мав мати той, хто стане станиславівським єпископом. До його обрання це право голосу належало помічникові львівського єпископа. Од-

нак заснування окремого єпископства на деякий час відтермінувалося через те, що Папа Римський так і не видав спеціальної булли для створення єпархії⁸.

Перепони на шляху створення Станиславівської єпархії були зумовлені як об'єктивними, так і суб'єктивними причинами. На перешкоді стали внутрішньополітичні події в Австрійській імперії, насамперед, поразка революції 1848–1849 рр., посилення абсолютистських тенденцій у післяреволюційне десятиліття, пізніше – конституційні реформи в Габсбурзькій монархії 60–70-х рр., що призвели до перетворення Галичини фактично в польську автономну провінцію Австро-Угорської імперії. Серед суб'єктивних причин був опір представників польсько-шляхетських кіл, що мали вплив на цесаря та Папу Римського й не бажали зміцнення становища ГКЦ. У результаті цих подій створення Станиславівської єпархії відкладалося. Формально зволікання мотивувалися браком коштів у державній казні⁹.

Римо-католицьке духовенство категорично виступало проти використання надходжень на утримання нової єпархії з Галицького релігійного фонду. Воно стверджувало, що названий фонд створений і поповнюється майже виключно з внесків і пожертв римо-католиків. Усупереч твердженням римо-католицького духовенства О.Заклинський у своєму виступі в австрійському парламенті 5 травня 1879 р. аргументовано довів, що Галицький релігійний фонд складався також із коштів “руського обряду”. Ураховуючи це, українці мали однакові права з представниками римо-католицького кліру¹⁰. У 1865 р. О.Заклинський був парохом у Богородчанах, а з 1870 р. став послом до Галицького сейму, у 1873–1879 рр. його обрали до австрійського парламенту. Про необхідність заснування єпископства саме в Станиславові О.Заклинський говорив у своїй промові в парламенті. Отже, українські церковні діячі аргументовано підтримували ідею створення окремої єпархії¹¹.

Про деякі статистичні аргументи на користь створення єпархії в місті О.Заклинський висловлювався детальніше: “В цілій Австро-Угорщині живе рівно 3 600 000 греко-католиків, а 3 000 000 греко-православних, отже, уніатів є на 600 000 більше, ніж православних, себто нез'єдинених із Римським престолом”. Однак греко-католики мають усього 9 єпископів, а мешкаючи там як меншість греко-православні мають 19 єпископів, значить, 10 єпископів більше”¹². “...Наведені тут статистичні дані... достаточні хіба, щоб виказати вам, як сумно представляється відношення Греко-католицької церкви в порівнянні з латинсько-католицькою, і навіть греко-православною. З цього можна заключити, як по-мачушиному трактують нашу Церкву та яка пекуча є необхідність створити це третє єпископство в Станиславові”¹³. Серед причин, через які процес створення в Станиславові окремої єпархії затягувався, на думку краєзнавця В.Полека, були “інтриги польського римо-католицького духовенства і польської шляхти, які вважали, що нове єпископство зміцнить релігійне, культурне і політичне становище українського народу в Західній Україні, протистоятиме ополяченню українців”¹⁴.

Важливе значення в справі налагодження міжцерковних взаємин мала “Конкордія” – декларація про міжурядове порозуміння між Польською римо-католицькою та Українською греко-католицькою церквами на території Галичини. Вона була схвалена в жовтні 1863 р. Папою Римським Пієм IX, австрійським цесарем, а також римо-католицькими та греко-католицькими єпископами, зберігала чинність до 1918 р. Практичним досягненням “Конкордії” стала заборона українцям греко-католицького обряду переходити на римо-католицький, а римо-католикам, відповідно, на греко-католицький. Фактично два обряди в Галичині закріпили свою чисельну незмінність. Такі заходи в цілому відповідали національним і церковним інтересам українського громадянства Галичини. “Конкордія” унормувала громадсько-церковні взаємини між багатоетнічним населенням краю¹⁵.

На початку 1885 р. справа окремої єпархії ГКЦ у Станиславові була успішно завершена. 26 березня 1885 р. Папа Лев XIII видав буллу про створення Станиславівської єпархії. Рішенням від 12 лютого 1885 р. цесар Франц-Йосиф I іменував, а Папа Лев XIII на таємній Папській Консисторії затвердив і канонізував станиславівським єпископом архідиякона львівського капітулу о.-мітрата доктора Юліана Пелеша (1834–1896). У храмі св. Юра у Львові 27 березня 1885 р. Ю.Пелеш прийняв єпископські свячення з рук галицького митрополита С.Сембратовича й львівських архієпископів С.Моравського (латинського обряду) та І.Ісаковича (вірменського обряду). 10 січня 1886 р. єпископ Ю.Пелеш був урочисто інтронізований, у церемонії взяли

участь представники місцевої влади, інтелігенції та духовенства. Станиславівський староста вручив єпископу Ю.Пелешу єпископські відзнаки¹⁶.

Урочисте представлення громадськості Станиславова першого греко-католицького єпископа Ю.Пелеша відбулося в міському театрі. Під час святкування на його честь звучала кантата А.Вахнянина на слова В.Масляка, відбулася постановка п'єси О.Огоновського "Федько Острозький". Ю.Пелеш увійшов в історію як автор 2-томної праці "Історія унії української церкви з Римом" (1880 р.)¹⁷. Відкриття окремого єпископства ГКЦ мало особливе значення для культурного й духовно-релігійного розвитку української громади Станиславова. Місто стало центром греко-католицької єпархії¹⁸. У результаті створення Станиславівської єпархії галицька митрополія ГКЦ на українських землях у складі Австро-Угорщини наприкінці XIX ст. мала п'ять єпархій: Львівсько-Галицько-Кам'янецьку, якою управляв митрополит за допомогою єпископа-помічника, Перемисько-Самбірсько-Сяноцьку, Станиславівську, Мукачево-Ужгородську й Пряшівську¹⁹.

Вагоме значення в налагодженні роботи створеної митрополії мав храм у центрі Станиславова. У зв'язку із заборонаю 21 липня 1773 р. діяльності єзуїтського ордену восени того ж року відповідно до царського патенту єзуїтський костюл у Станиславові було офіційно закрито. Його приміщення призначили для гімназійної молоді. У період 1828–1835 рр. через появу тріщин у стінах будівлі костюл передали під військовий магазин. У 1835 р. проведено реставраційні роботи та перетворено приміщення храму в каплицю для учнів католицького обряду²⁰. Перші кроки, спрямовані на розвиток греко-католицької громади міста, були зроблені в середині XIX ст. У 1847 р. напівзруйнований костюл віддали під греко-католицьку парохіальну церкву й зробили перші реставраційні роботи. Зі створенням греко-католицького єпископства в 1885 р. церква стала Свято-Воскресінським кафедральним собором. Важливою складовою в організаційному становленні Станиславівської єпархії стала реставрація кафедрального храму. Для залучення коштів на реставрацію храму єпископ Ю.Пелеш видав у червні 1889 р. пастирський лист. У ньому, зокрема, зазначалося, що церква знаходиться в невідповідному стані. Заклик єпископа знайшов підтримку серед громадськості міста та єпархії. У результаті станом на червень 1891 р. для реставрації катедри було зібрано пожертв серед громадськості на суму 6 184 злотих ринських²¹. Саме кафедральний собор у другій половині XIX ст. став духовним центром, навколо якого згуртовувалася українська громада Станиславова.

Свою діяльність перший станиславівський єпископ УГКЦ розгорнув у трьох основних напрямках: організаційно-кадрове зміцнення новоутвореної єпархії, душпастирська та духовно-просвітницька робота. Під час єпископства Ю.Пелеша було остаточно визначено територію й кордони Станиславівської єпархії. Зокрема, до неї відійшло 20 деканатів колишньої Львівської єпархії – Богородчанський, Буковинський, Бучацький, Галицький, Городенківський, Густинський, Жуківський, Заліщицький, Коломийський, Косівський, Кудринський, Надвірнянський, Пістинський, Скалатський, Снятинський, Станиславівський, Тлумацький, Тисменицький, Устецький, Чортківський. Деканати розміщувалися на території чотирьох циркулів (округів) та 15 повітів. Загальна площа єпархії складала 440 кв. миль, нараховувала 745 тис. вірних, 436 парафій і 524 священники²².

За сприянням нового єпископа налагодили стабільне фінансування єпархії з державного бюджету. На початковому етапі діяльності Станиславівського єпископства було придбано кілька будинків і земельних ділянок у приватних осіб. Ці заходи заклали основи для його подальшого економічного забезпечення. У 1887 р. створено Вдово-сирітський фонд, з якого надавалася матеріальна допомога сім'ям священників у разі їхньої смерті. У 1889 р. в єпархії виникло Товариство взаємної допомоги дяків під патронатом єпископа. Перелічені товариства відіграли важливу роль у наданні матеріальної допомоги служителям культу та їхнім сім'ям, що зміцнило соціальний статус священника в суспільстві²³.

Для покращення управління єпархією здійснювався випуск двох періодичних видань: "Вісник Станиславівської єпархії", "Шематизм греко-католицького кліра єпархії Станиславівської". "Вісник" почав виходити з липня 1886 р., спочатку не періодично, а згодом як щомісячник до 1939 р. На "Вісник" покладалося завдання донести до священників на місцях нову інформацію, зокрема, розпорядження церковної та світської влади. Це дозволило впорядкувати

епархіальне діловодство й покращило виконання розпоряджень. У 1887 р. стали виходити шематизми, інформація в яких з кожним роком подавалася значно доступніше в порівнянні з “Вісником”. Спершу подавалися дані про парафію, священника, школи, дотації для пароха, згодом містилися відомості про давні грамоти, церковні книги й ікони, канонічні візитації та ін. Це дало змогу завершити організаційне оформлення основних епархіальних органів, створило умови для організаційного управління епархією²⁴. Унаслідок організаційного становлення Станиславівської епархії виникли передумови для активізації ГКЦ своєї діяльності. Вона спрямовувалася на збереження за церквою ролі провідника національного руху в галицькому суспільстві. Значення ГКЦ у суспільно-політичному житті єпископ Ю.Пелеш окреслив у своєму виступі на зимовій сесії Галицького сейму 1885–1886 рр.²⁵.

Важливе значення мала діяльність першого станиславівського єпископа у сфері освіти, де церква поступово втрачала свої позиції у зв'язку з секуляризацією. У квітні 1886 р. єпископський ординаріат видав розпорядження про обов'язковий виклад релігії в школі. Воно опиралося на відповідне розпорядження Крайової шкільної ради та на державний шкільний закон від 14 травня 1869 р. Перелічені розпорядження й нормативно-правові законопроекти передбачали, що викладання релігії в школі повинен обов'язково вести священник, у крайньому разі – світська особа, але з дозволу єпископа. Для підвищення ефективності контролю церкви над шкільними закладами в Станиславівській епархії було створено інститут ординаріатських комісарів, які працювали в кожному окрузі (повіті). Комісари діяли також в інших епархіях. У грудні 1886 р. єпископський ординаріат видав спеціальну інструкцію, згідно з якою комісарам надавалися широкі права для контролю за роботою шкільних навчальних закладів. Для посилення впливу церкви на народні школи було запроваджено обов'язковий курс “доповнюючої науки релігії”. Перелічені заходи сприяли утвердженню ролі церкви у сфері освіти²⁶.

Щоб не допустити поширення москвофільства й зміцнення впливу православ'я, у Станиславівській епархії було створено комісію цензорів. Вона складалася зі священників В.Фациєвича, І.Литвиновича, А.Струтинського, Л.Витошинського, К.Костецького й І.Козловського. Цензорська комісія заборонила поширення православних часописів “Наука”, “Слово Боже”, ряду книг, виданих у Києво-Печерській лаврі та Почаївській друкарні. Водночас розвитку релігійного життя в епархії сприяло товариство св. апостола Павла. З ініціативи членів товариства проводилися реколекції для духовенства та вірних, поширювалася релігійно-моральна література²⁷.

Піднесенню релігійних почуттів сприяло святкування 50-літнього ювілею священства Папи Лева XIII. На відзначення ювілею до Риму від Станиславівської епархії приїхала окрема делегація. Під час візиту до Лева XIII галицькі єпископи порушили питання у справі проведення Синоду у Львові, в результаті переговорів отримали дозвіл. Однак у серпні 1891 р. напередодні скликання Синоду помер перемишльський єпископ І.Ступницький, на його місце новим єпископом до Перемишля призначено Ю.Пелеша. Отже, одним з останніх заходів першого станиславівського єпископа ГКЦ Ю.Пелеша було ініціювання Львівського провінційного Синоду. Участь у Синоді взяв наступник Ю.Пелеша єпископ Ю.Сас-Куїловський. Львівський Синод проходив з 24 вересня до 8 жовтня 1891 р.²⁸.

Інформація про переведення греко-католицького капітула Ю.Сас-Куїловського з Перемишля на єпископа до Станиславова була відома 3 серпня 1891 р. Про призначення станиславівським єпископом Ю.Сас-Куїловського газета “Діло” 10 серпня 1891 р. надрукувала офіційне повідомлення. Того ж року 28 серпня від міністерства вона отримала своє підтвердження, а новий єпископ приступив до виконання своїх обов'язків 9 листопада²⁹. Через зазначені причини, зокрема у зв'язку з скликанням Львівського провінційного Синоду, ця номінація здійснювалася поспішно. Під час Синоду єпископ Ю.Сас-Куїловський активної участі в його роботі не брав, але в найбільш принципових питаннях виступав на захист прав і привілеїв ГКЦ. У вересні 1891 р. Ю.Сас-Куїловський видав послання до духовенства і вірних своєї епархії, у якому окреслив обов'язки священників та закликав вірян до молитви. До кожного розділу послання єпископ додав відповідні повчання для вірних. Після завершення роботи Львівського Синоду станиславівський єпископ розпочав канонічну візитацію своєї дієцезії, заборонивши урочисті прийоми³⁰.

Програма урочистого привітання єпископа Ю.Сас-Куїловського була розроблена на 12 листопада 1891 р. Згідно з нею об 11 годині на залізничній колії станції Єзупіль єпископа зустріли представники Станиславівської капітули разом із священниками Єзупільського деканату. О 12.30 у колійовому палаці Станиславова в залі першого класу нового єпископа привітали представники влади, зокрема, маршалок повітової ради, бургомістер міста. У привітанні брала участь “депутація руських мешканців міста”, від імені якої виступив місцевий купець Т.Стахевич. Із боку єпархіального духовенства зі словами привітання виступив о. С.Ленкавський³¹. У великому супроводі єпископа провели через ринок і площу Франциска до кафедральної церкви. По дорозі делегація відвідала вірменський костел і латинську фару. Після завершення урочистого богослужіння єпископа Ю.Сас-Куїловського представники духовенства та громади міста супроводжували вулицями Собеського (тепер вул. Січових стрільців), Казимирівській (Гетьмана Мазепи), Липовій (Шевченка) до єпископської палати. З балкону останньої єпископ здійснив ієрейське благословення для мешканців міста і всього кліру. О 15 год. почався прийом у єпископа, на якому побувало духовенство трьох обрядів, урядники крайового староства, дирекція скарбової, каси податкової. На аудієнції були присутні професори середніх шкіл, семінарії, урядники відділу поштового і телеграфічного, закладу карного, ради повітової і ради м. Станиславова³².

Польські представники також брали участь у привітанні нового єпископа. Вони сподівалися, що він буде сприяти реалізації їхньої політики у сфері національно-культурного життя. З ініціативи польської молоді було створено “живий коридор” від залізничної станції до резиденції єпископа. Проте Ю.Сас-Куїловський намагався абстрагуватися від польських впливів і протистояти антиклерикалізмові представників радикального напрямку. Перший єпископ Ю.Сас-Куїловський мав власні погляди на роль церкви в галицькому суспільстві. Він намагався не втручатися в політичні справи й виступав насамперед як духовна особа. Єпископ акцентував увагу на виконання душпастирських обов’язків священниками та на моральне виховання вірних з метою збереження й утвердження християнських цінностей у галицькому суспільстві³³. Нові історичні умови, що склалися до приходу в Станиславівську єпархію Ю.Сас-Куїловського в Галичині, зумовлювали ряд важливих напрямів роботи єпископа. Одним із найголовніших пріоритетів залишалося організаційне зміцнення єпархії. ГКЦ була змушена піклуватися про збереження провідної ролі церкви в суспільному житті краю в умовах становлення системи політичних партій, що намагалися спрямувати національний рух у русло політизації. Для окреслення своєї роботи у вересні 1891 р. владика видав свій перший пастирський лист. У ньому Ю.Сас-Куїловський зазначав, що його головним завданням буде “подавати вам здорове зерно євангельської науки, мої святительські обов’язки для Вашого добра духовного совісно виконувати і єпархією тою по закону Божому і уставам Св. Церкви католицької по-батьківськи і з усією справедливістю управляти”³⁴.

Єпископ Ю.Сас-Куїловський сприяв розвитку братств тверезості, які сприймав як один із засобів для духовного вдосконалення частини населення Станиславівської єпархії. Із цією метою в листопаді 1896 р. він звернувся з пастирським листом “Про братства тверезості”, де роз’яснював правила вступу й обов’язки його членів. Як приклад, єпископ наводив Статут братства тверезості Станиславівської єпархії, затверджений Апостольським Престолом. Ці об’єднання сприяли викоріненню, зокрема на селі, поширеного в той час явища – пияцтва³⁵.

За час єпископства Ю.Сас-Куїловського було проведено капітальний ремонт кафедрального собору. Для цього в 1893 р. єпископський ординаріат видав розпорядження “Про збирання добровільних пожертвувань на прикрашення Церкви Воскресіння в Станиславові”. Протягом 1893–1898 рр. на проведення ремонтних робіт було зібрано 42 485 злотих ринських. Із цієї суми частка єпархії складала 10 тис. злр., єпископ особисто пожертвував 15 тис., з державної казни надійшло 10 тис., решту коштів надали інші жертводавці. Активно долучився до відновлення кафедральної церкви Теодозій Комісарук, який займався позолоченням і виконував різьлярську роботу. Від єпархії він отримав похвальні відгуки, й оскільки проживав у Станиславові на вул. Собеського, 5, а ціни на виконувану ним роботу були доступними, консисторія закликала духовенство робити в нього замовлення³⁶.

Під контролем єпископа єпархія піклувалася про забезпечення церков необхідними речами для належного проведення богослужінь. У березні 1897 р. єпископська консисторія звертала увагу священників на майстерню для виготовлення культових речей українського ремісника Петра Дуткевича. Останній проживав у Станиславові на вул. Бельведерській, 4 і виробляв чаші, дароносиці, Євангелія, хрести, ліхтарі, а також займався позолоченням церковного посуду³⁷. У 1897 р. представники консисторії зобов'язали духовенство до 15 липня подати інформацію, у яких місцевостях у святкові дні греко-католицького обряду проводяться торги та ярмарки. Ці дані консисторія планувала передати до центрального комітету уряду для того, щоб розмежувати в часі святкові дні та торгівлю. Аргументували указані заходи таким чином: “О устроении того зла, котре не толь понижає наш св. Обряд, але також подкопує релігійне чувство и моральность у нашего народа”³⁸.

Єпископ Ю.Сас-Куїловський сприяв розвитку освіти. У 1893 р. ординаріат зобов'язав духовенство ГКЦ матеріально підтримати товариство “Шкільна поміч” у Станиславові³⁹. Отже, духовенство зобов'язувалося матеріально підтримувати “Шкільну поміч” та особистим прикладом заохочувати представників української громади до вступу в члени товариства.

Іншою метою єпископа стала боротьба проти поширення радикальних і соціалістичних ідей у середовищі учнівської молоді. Своїми заходами у сфері освіти ординаріат підтримав видавництво професором В.Насальським “Бібліотеки для руської молоді”. У липні 1898 р. представниками єпархії була розроблена “Інструкція і плани до науки релігії в школах народних і виділових”. У червні 1899 р. Крайова шкільна рада видала спеціальну постанову, згідно з якою священник-катехит мав право брати участь у виставленні оцінки з релігії. Діяльність у сфері освіти Ю.Сас-Куїловського спрямовувалася на формування серед молоді релігійних цінностей для зміцнення авторитету церкви в народі⁴⁰. ГКЦ і Станиславівська єпархія сплачували податки до місцевого бюджету. Станом на 1899 р. податок до Львова з єпархії склав 1 102 зл. Причому особисто дохідовий податок Ю.Сас-Куїловського становив 357 зл., а податок за шкільний округ – 17 зл.⁴¹.

Для того, щоб посилити роль церкви в житті галицького українства, єпископ у 1896 р. видав розпорядження про скликання в Станиславові першого єпархіального синоду. Він відбувся 29–30 вересня 1897 р. Особливу увагу акцентував на проведенні “деканальних соборчиків”, душпастирську діяльність священників. Єпископ намагався впливати на еміграційні процеси серед українського населення. У лютому 1892 р. єпископський ординаріат видав розпорядження про стримання еміграції селян до заморських країн, а згодом про попередження еміграції до Росії та Бразилії. Бажаючих емігрувати попереджували про майбутнє несприятливе соціальне становище в еміграції⁴².

Третім станиславівським єпископом 2 лютого 1899 р., згідно із цісарською номінацією, став Андрей Шептицький, якому на той час виповнилося 34 роки⁴³. Будучи станиславівським єпископом, А.Шептицький неодноразово піднімав питання про необхідність утворення жіночого василіянського монастиря у нашому місті. Однак це питання не знаходило підтримки серед представників владних структур. У січні 1900 р. учасниці “Товариства руських женщин” у Станиславові звернулися до єпископа А.Шептицького з проханням посприяти переведенню до міста “настоятельки” для керівництва Інститутом для дівчат-сиріт. Пропозицію Товариства прихильно зустріла єпископська капітула та вжила необхідних заходів для її реалізації. У березні 1900 р. за підтримки візитатора сестер василіянок о. Платоніда Яліяса до Станиславова однією з перших було відправлено Анну Марію Теодорович (у чині з 1898 р., обіти склала в 1899 р.), що очолила керівництво інститутом. На допомогу М.Теодорович з львівського та словінського монастирів до Станиславова прибули сестри Антонія Лесняк, Анастасія Опер і Павлина Звірик⁴⁴.

З приїздом до нашого міста в березні 1900 р. сестри василіянки спочатку проживали в приміщенні Інституту для дівчат-сиріт, що розташовувався на вул. Казимирівській (тепер – вул. Гетьмана Мазепи). У травні 1900р. “Товариство руських женщин” за підтримки єпископської капітули взяло в оренду будинок інженера О.Осостовича, розташований на вулиці Заболотівській (нині – вул. Василянок). В орендоване приміщення переїхав виховний заклад і сестри-монахині⁴⁵.

Для поширення ідей християнського віровчення серед населення Галичини, зокрема Станиславова, зміцнення ролі церкви в житті українців важливу роль відіграли релігійні товариства. Традиція співпраці з вірними в системі ГКЦ утверджувалася протягом декількох століть. Структури такого роду не обмежували коло своєї праці виключно церковною сферою, їхні представники намагалися втілювати в життя сповідувані духовно-моральні цінності, активно впливаючи на різноманітні суспільні процеси, насамперед культурно-освітнього характеру. За участю представників чину св. Василя Великого (далі – ЧСВВ) був започаткований у Східній Галичині рух апостольств молитви й братств Пресвятого Серця Христового наприкінці XIX – на початку XX ст.⁴⁶.

Про участь представників ЧСВВ у русі апостольств молитви засвідчує той факт, що станом на 1911 р. єпархіальними головами товариства виступили о. Мелетій Лончина (Львівська єпархія), о. Діонізій Ткачук (Перемишльська єпархія) та о. Яків Вацура (Станиславівська єпархія). Активність василіан у цьому напрямі підтверджується листами, адресованими тим, хто займався координацією руху. У них парохі окремих населених пунктів звертаються з проханням про надання дозволу на реєстрацію нових осередків апостольства, забезпечення необхідною документацією. Наявні також подання інформації про особливості управління⁴⁷. До питань, пов'язаних з організацією та діяльністю осередків релігійних організацій, долучалися й представники вищих ланок церковної ієрархії. 30 лютого 1900 р. звернення священника щодо організації братства св. Тайн розглядалося й отримало схвалення на засіданні єпископської консисторії в Станиславові в присутності Андрія Шептицького⁴⁸.

У результаті впорядкування церковних структур, старання та працьовитості високоосвіченого кліру забезпечувався вплив церкви на суспільно-політичні процеси в Галичині. Проте цей вплив мав опосередкований характер. Здебільшого із середовища духовенства протягом XIX ст. формувалася політичний провід національного руху. Яскравими прикладами цього стали О.Барвінський, О.Огоновський, Є.Олесницький, К.Левицький, Є.Петрушевич, В.Охримович, Л.Цегельський і багато інших. Часто вони були провідниками й очолювали громадські організації та політичні партії. Однак на початку XX ст. ГКЦ втратила лідерство в процесах політичного націотворення, водночас залишаючись етнодуховним провідником католиків східного обряду на території краю⁴⁹.

З діяльністю Станиславівської єпархії виникла потреба в створенні духовної семінарії. У лютому 1894 р. за час єпископства Ю.Сас-Куїловського було розроблено проект побудови навчального закладу. Місце для будівництва обрали на вул. Липовій, 11, напроти єпископської резиденції. Згідно з планом, передбачалося побудувати триповерховий будинок із семінарською каплицею та двома бічними крилами з кімнатами, відведеними під гуртожиток для 68 семінаристів. У зв'язку з нестачею коштів та опором поляків, будівництво розпочати не вдалося. Ситуація змінилася з приходом на митрополічу кафедру А.Шептицького, який за власні кошти придбав у серпні 1899 р. згадану земельну ділянку вартістю 10 тис. злотих для побудови семінарії. У 1900 р. землю було переписано на греко-католицьку духовну семінарію⁵⁰. Для забезпечення навчального закладу літературою на початковій стадії роботи А.Шептицький передав свою особисту бібліотеку. Єпископ брав на себе зобов'язання щороку жертвувати 500 крон для розширення бібліотеки⁵¹.

На початку 1907 р. будівництво духовної семінарії в місті завершилося. Згідно з клопотанням митрополита А.Шептицького, австрійський уряд для обладнання приміщень виділив 28 тис. крон, а для навчання одного студента щорічно 546 крон. Розпочалося навчання в семінарії 14 січня 1907 р. після урочистої Служби Божої⁵².

Новим єпископом Станиславівської єпархії 16 квітня 1904 р. своїм указом цісар Франц-Йосиф призначив Григорія Хомишина. Представив Г.Хомишина митрополит А.Шептицький у своєму пастирському зверненні до віруючих Станиславівської єпархії від 18 травня 1904 р. Урочисто висвятили Г.Хомишина на єпископа 19 червня 1904 р. митрополит А.Шептицький, архієпископ львівський латинського обряду Й.Більчевський, архієпископ львівський вірменського обряду Й.Теодорович і перемишльський єпископ К.Чехович. Процес призначення Г.Хомишина на станиславівського єпископа супроводжувався трирічними дискусіями. Поляки підтримували кандидатуру русофіла М.Пакіша для того, щоб нейтралізувати впливи ГКЦ на про-

цес національного відродження галицьких українців. Дискусії завершилися перемогою А.Шептицького, який підтримав кандидатуру Г.Хомишина⁵².

Новопризначений єпископ у своїх перших посланнях виступив проти поширення в Східній Галичині радикальних й атеїстичних впливів. Г.Хомишин висунув ідею створення окремого культурно-просвітницького товариства під безпосередньою опікою церкви. Його метою мало стати, згідно з положеннями статуту, поширення освіти та культури серед найбільш вихідних верств населення. Із цією метою в кожному населеному пункті передбачалося створення парафіяльної читальні, якою повинен був опікуватися місцевий священик⁵³. Проте ідея створення товариства не знайшла підтримки серед інтелігенції, яка аргументувала це тим, що виникне багато суперечностей між діючими товариствами, зокрема “Просвітою”.

Таким чином, релігійне життя української громади Станиславова в період 1840–1870 рр. проявилось в спробах створення в нашому місті єпархії ГКЦ. Причини, що спонукали духовенство до утворення єпископства, полягали в тому, що Львівська єпархія простягалася на значну територію та налічувала велику кількість віруючих, що ускладнювало процес управління. На шляху відстоювання своїх обґрунтованих вимог українці зустріли спротив із боку польського римо-католицького духовенства, що формально пов’язувало свою позицію з фінансовими проблемами. На початку 1885 р. питання про створення окремої третьої єпархії ГКЦ було позитивно вирішено. Першим єпископом Станиславівської єпархії було призначено Ю.Пелеша. У результаті його діяльності розпочалося організаційне становлення ГКЦ і зміцнювався її вплив серед української громади Станиславова. Справу Ю.Пелеша з розбудови єпархії продовжили Ю.Сас-Куїловський, А.Шептицький і Г.Хомишин. Єпархія під їх управлінням сприяла згуртуванню української громадськості міста та намагалася створити кращі умови для культурно-освітнього розвитку українців.

1. Іванюк О. Етнічний склад населення міст України наприкінці XIX ст.: стан і перспективи дослідження проблеми / О. Іванюк // Студії з архівної справи та документознавства. – Т. II. – К., 2004. – С. 124.
2. Попович Л. М. Станиславів і його населення в 1732–1970 рр. / Лев Попович // Альманах Станиславської землі : зб. матеріалів до історії Станиславова і Станиславівщини. – Нью-Йорк ; Торонто ; Мюнхен, 1975. – С. 195.
3. Центральний державний історичний архів України, м. Львів (ЦДАЛ України), ф. 309, оп. 1., спр. 2552, арк. 35.
4. Андрухів І. Станіславська (Івано-Франківська) єпархія УГКЦ крізь призму століть: історико-релігійний аспект : наукова монографія / Ігор Андрухів, Олександр Лисенко, Ігор Пилипів. – Надвірна : ЗАТ “Надвірнянська друкарня”, 2010. – С. 70.
5. Турій О. Греко-католицька церква та українська національна ідентичність у Галичині / О. Турій // Людина і світ. – 2001. – № 10. – С. 23.
6. Делятинський Р. Передісторія Станиславівської єпархії. (До 115-річчя з часу заснування) / Р. Делятинський, П. Кам’янський // Нова Зоря. – 2000. – Ч. 31 (401). – С. 5.
7. Ісаїв П. Історія міста Станиславова / П. Ісаїв // Альманах Станиславської землі... – С. 67.
8. Там само.
9. Андрухів І. Станіславська (Івано-Франківська) єпархія УГКЦ... – С. 77, 78.
10. Делятинський Р. Історія Станіславської Єпархії (1885–1900) / Роман Делятинський. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2001. – С. 18.
11. Ісаїв П. Історія міста Станиславова / П. Ісаїв // Альманах Станиславської землі... – С. 66.
12. Заклинський О. Записки пароха Старих Богородчан / Олексій Заклинський. – Торонто : Укр. вид-во “Добра книжка”, 1960. – С. 106, 107.
13. Там само. – С. 108.
14. Полек В. Нарис історії Івано-Франківської Єпархії / В. Полек // Шематизм Івано-Франківської Єпархії. – Івано-Франківськ, 1995. – С. 120.
15. Андрухів І., Лисенко О., Пилипів І. Станіславська (Івано-Франківська) єпархія УГКЦ... – С. 78.
16. Делятинський Р. Історія Станіславської Єпархії... – С. 23.
17. Полек В. Майданами та вулицями Івано-Франківська / Володимир Полек. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2007. – С. 33.
18. Там само. – С. 19.
19. Марчук В. Українська Греко-Католицька Церква. Історичний нарис / Василь Марчук ; Прикарпат.

- ун-т ім. В. Стефаника. – Івано-Франківськ : Плай, 2001. – С. 59.
20. Грабовецький В. Сторінки літопису Івано-Франківського Катедрального Собору Святого Воскресіння / В. Грабовецький. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 1999. – С. 22.
 21. Делятинський Р. Історія Станіславської Єпархії... – С. 34, 35.
 22. Андрухів І., Лисенко О., Пилипів І. Станіславська (Івано-Франківська) єпархія УГКЦ... – С. 78.
 23. Там само. – С. 86, 87.
 24. Делятинський Р. Історія Станіславської Єпархії... – С. 31.
 25. Там само. – С. 35.
 26. Там само. – С. 39.
 27. Там само. – С. 41.
 28. Там само. – С. 43.
 29. ЦДАЛ, ф. 146, оп. 50, спр. 164, арк. 2.
 30. Полек В. Нарис історії Івано-Франківської Єпархії... – С. 121–123.
 31. ЦДАЛ, ф. 146, оп. 50, спр. 164, арк. 6.
 32. Там само, арк. 8.
 33. Кам'янський П. Є. Станіславська єпархія за єпископа Юліана Сас-Куїловського (1891–1896 рр.) / П. Кам'янський // Вісник Прикарпатського університету. Історія. – Івано-Франківськ : ВДВ ЦІТ, 2006. – Вип. X–XI. – С. 155.
 34. Там само. – С. 156.
 35. Там само. – С. 159.
 36. Вісник Станіславської Єпархії. – 1904. – Ч. II. – С. 29.
 37. Там само. – 1897. – Ч. IV. – С. 73.
 38. Там само. – 1897. – Ч. V. – С. 80.
 39. Там само. – 1893. – Ч. VI. – С. 76.
 40. Кам'янський П. Є. Станіславська єпархія... – С. 162.
 41. ЦДАЛ України, ф. 146, оп. 50, спр. 164, арк. 1.
 42. Вісник Станіславської Єпархії. – 1892. – Ч. II. – С. 22.
 43. Заборовський Я. Ю. Митрополит Андрей Шептицький. Нарис про життя та служіння церкви та народові (1865–1944 рр.) / Я. Ю. Заборовський. – Івано-Франківськ, 1995. – С. 14, 15.
 44. Савчук Б. Твердия віри. Історія Станіславського (Івано-Франківського) монастиря сестер Василянок / Б. Савчук. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2011. – С. 23, 24.
 45. Там само. – С. 24.
 46. Дрогобицький І. І. Роль чину св. Василя Великого в становленні й розвитку релігійних товариств Східної Галичини (кінець XIX – початок XX ст.) / І. Дрогобицький // Вісник Прикарпатського університету. Історія. – Івано-Франківськ : ВДВ ЦІТ, 2006. – Вип. X–XI. – С. 167.
 47. ЦДАЛ України, ф. 684, оп. 1, спр. 2203, арк. 2.
 48. Дрогобицький І. І. Роль чину св. Василя Великого... – С. 174.
 49. Марчук В. Церква, духовність, нація. Українська греко-католицька церква в суспільному житті України XX ст. / В. Марчук. – Івано-Франківськ : Плай, 2004. – С. 125.
 50. ЦДАЛ України, ф. 146, оп. 4, спр. 2338, арк. 73.
 51. Там само, ф. 408, оп. 1, спр. 197, арк. 130.
 52. Луцький І. М. Створення Станіславської (Івано-Франківської) єпархії Української греко-католицької церкви / І. Луцький. – Івано-Франківськ, 1996. – С. 119.
 53. Єгрешій О. Єпископ Григорій Хомишин: портрет релігійно-церковного і громадсько-політичного діяча / О. Єгрешій. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2006. – С. 20.
 54. Там само. – С. 21, 22.

В статтє анализується количественное соотношение населения города за национальным критерием, раскрыты демографические изменения. Сосредоточено внимание на роли священников в процессе консолидации украинцев после внедрения конституционного уклада в Австро-Венгерской империи. Отражены предпосылки, которые повлияли на процесс создания Станиславской епархии Греко-католической церкви. Проанализировано влияние украинских парламентариев, в частности О.Заклинского, в отстаивании права общества Станиславова на отдельную епархию. Автор сосредотачивает внимание на институционном становлении епархии, на условиях и направлениях работы первых епископов Ю.Пелеши, Ю.Сас-Куїловского, А.Шептицкого и Г.Хомишина. Раскрывается влияние епархии на жизнь украинского общества.

Ключевые слова: украинское общество, Станиславив, Галиция, Станиславивская епархия.

In the article quantitative correlation of population of city is analysed after a national criterion, demographic changes are exposed. Concentrated attention on the role of priests in the process of consolidation of Ukrainians after introduction of the constitutional mode in the Avstro-Hungarian empire. Pre-conditions which influenced on the process of creation of Stanislaviv diocese of greco-catholic church are reflected. Influence of the Ukrainian members of parliament is analysed, in particular O.Zaklinskiy, in asserting right society Stanislavive on a separate diocese. An author concentrates attention on the institutional becoming of diocese, subject to conditions and work of the first bishops of Yu.Pelesha assignments, Yu.Sas-Kuilovskiy, A.Sheptickiy and G.Khomishin. Influence of diocese opens up on life of Ukrainian society.

Keywords: *Ukrainian society, Stanislaviv, Galycia, Stanislaviv diocese.*

УДК 94(477.86):28

Ірина СТАСЮК

ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКЕ ЖІНОЧЕ ЧЕРНЕЦТВО СТАНИСЛАВІВСЬКОЇ ЄПАРХІЇ* В ПЕРІОД 1939–1950 рр.

У статті на основі опублікованих й архівних документів та історіографічного матеріалу проаналізовано становище греко-католицького жіночого чернецтва Станиславівської єпархії в період німецького та радянського тоталітарних режимів, політика яких у питаннях релігії суттєво різнилася. Німецька адміністрація краю ставилася терпимо до чернецтва, заборонивши, перш за все, участь духовних осіб у політиці. Монахині Станіслава в період 1941–1944 рр. змогли організувати благодійну діяльність і зайнятися справою соціальної опіки не тільки в місті, а й на території всієї єпархії. Радянський окупаційний режим виступив ініціатором гоніння монахинь у контексті загальної ліквідації УГКЦ на території західних областей УРСР. Цей захід здійснювався шляхом переслідування черниць й арештів, знищенням засобів до існування, конфіскацією монастирських приміщень, а також рухомого та нерухомого майна.

Ключові слова: *УГКЦ, окупаційний режим, монахині, Згромадження, благодійна діяльність, Станиславівська єпархія.*

Друга світова війна, яку розпочала нацистська Німеччина 1 вересня 1939 р., “зумовила функціональні зрушення в суспільстві, а, отже, й зміни у свідомості, які ніколи б не змогли відбутися самі по собі, без воєнних подій”¹. Згідно з пактом Молотова – Ріббентропа й таємним протоколом, радянські війська 17 вересня 1939 р. перейшли польський кордон і вступили в Західну Україну й Західну Білорусію. Офіційно радянське керівництво пояснило цей крок необхідністю захисту “єдинокровних братів” – українців і білорусів від нацистської окупації.

28 вересня 1939 р. союз Німеччини й СРСР був скріплений Договором про дружбу і кордони, за яким уточнювалися сфери впливу цих держав. Відповідно до угод, західноукраїнські землі ввійшли до складу УРСР, що, з одного боку, відповідало прагненням українців до возз’єднання в межах однієї держави. З іншого боку, радянський уряд розпочав радянізацію регіону з метою уніфікації всіх сфер життя, згідно із загальносоюзними взірцями. Інтереси тоталітарних режимів і народів, над якими вони підносяться й панують, рідко повністю збігаються. Для української та польської спільнот на західноукраїнських землях важливо було жити в країні, яка мала хоча б зовнішні, формальні атрибути національної державності (назву, мову, прапор тощо)².

На період вступу радянських військ на західноукраїнські землі у вересні 1939 р. Греко-католицька церква складалася зі Львівської архієпархії та двох єпархій – Станиславівської й Перемишльської, які разом утворювали Галицьку митрополію. УГКЦ очолював митрополит А.Шептицький, його помічником був вікарний єпископ Микита Будка. Суфраганні (підрядні)

* У період 1939–1962 рр. місто Івано-Франківськ називалося Станіслав. Однак єпархія зберігала назву Станиславівська, оскільки не збігалася з адміністративним і територіальним поділом.